

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ШЕВЦОВА ГАЛИНА ВІКТОРІВНА

УДК 72.03

**АРХІТЕКТУРНО - ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВУЛИЦІ ХРЕЩАТИК
В КИЄВІ
(XIX-XX СТ.)**

18.00.01 - теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Київ 2002

Дисертацією є рукопис

Дисертація виконана в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури
Міністерства культури і мистецтв України

Науковий керівник:

- заслужений архітектор України,
доктор архітектури, професор
Асеев Юрій Сергійович

Офіційні опоненти:

- доктор архітектури, професор
Мардер Абрам Павлович
Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування
Держбуду України,
заступник директора з наукової роботи

- кандидат архітектури, професор
Скорик Лариса Павлівна
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, професор

Провідна установа: ВАТ Український зональний науково-дослідний і проектний інститут по цивільному будівництву (ВАТ КиївЗНДІЕП) Державного комітету України з будівництва та архітектури, м. Київ

Захист відбудеться “ 26 ” листопада 2002 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.103.01 в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури, 04053, м. Київ,
вул. Смирнова-Ласточкина, 20.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

Автореферат розісланий “ 22 ” жовтня 2002 р.

Вчений секретар

кандидат мистецтвознавства, професор

Белічко Ю.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ. Необхідність проведення дослідження забудови Хрещатика сьогодні очевидна через збільшення обсягів реконструктивних перетворень в центрі Києва. Проектування в міському середовищі неможливо без урахування історичних умов та вивчення архітектурних традицій міста. Історична забудова Києва порушена новобудовами, які часто не пов'язані з оточенням ні масштабно, ні стилістично. Мають місце випадки знесення пам'яток архітектури та історії. Таким чином, поступово руйнуються старі ансамблі центральних вулиць. Отже, сьогоденний стан Хрещатика як конгломерату різночасової забудови є характерним для Києва. Тому і проблеми цієї вулиці здебільшого актуальні для всього історичного центру. Як показано у дисертаційному дослідженні, з другої половини XIX сторіччя Хрещатик є своєрідною "точкою відліку" для міста, тобто являє собою осередок якісних змін в характері його забудови. Виходячи з цього, підхід до впорядкування історичного середовища вулиці повинен стати прикладом для Києва. Слід визнати, що при наявності багатьох ідей та пропозицій на сьогодні не існує єдиної концепції щодо подальшого розвитку Хрещатика. Основні принципи реконструктивних втручань в структуру вулиці не вироблено, існує загроза втрати пам'яток архітектури та спотворення всього ансамблю. Коректне вирішення проблем Хрещатика можливе тільки за умови проведення комплексного дослідження його забудови.

Не менш важливою вважається і тема відродження історичної пам'яті киян. Отже поповнення відомостей про втрачену архітектуру Хрещатика є нагальною потребою.

СУТНІСТЬ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ полягає у відсутності чіткого визначення архітектурно-будівельних традицій Києва, композиційних, просторових та стилістичних характеристик його історичної забудови, сформованої на межі XIX - XX сторіч. Через це сьогодні неможливі повноцінна реконструкція та коректне проведення нового будівництва в історичному середовищі міста. Завдяки тому, що Хрещатик значною мірою є уособленням будівельних традицій всього міста, дослідження може не тільки реально допомогти визначити загальну стратегію гармонізації забудови Хрещатика, але й вирішити багато проблем історичного центру Києва загалом.

ЗВ'ЯЗОК РОБОТИ З НАУКОВИМИ ПРОГРАМАМИ, ПЛАНАМИ, ТЕМАМИ. Роботу виконано у річчизі загального напряму досліджень кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, пов'язаних з вивченням архітектурної спадщини України та пошуком раціональних шляхів її збереження та адаптації до сучасних умов. Обрана тематика доповнює галузь досліджень, пов'язану з проблемами історичного середовища Києва. Запропоновані засоби гармонізації забудови Хрещатика та зонування режимів допустимих реставраційних втручань в простір Хрещатика орієнтовано на урахування в загальному Генплані Києва та планах регенерації центральної частини міста.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ - вулиця Хрещатик.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - архітектурно-просторова організація забудови вулиці Хрещатик в її історичному розвитку.

МЕТА РОБОТИ - виявлення архітектурно-просторових особливостей забудови Хрещатика, розробка пропозицій щодо зонування вулиці з зазначенням режимів допустимих реконструктивних втручань, визначення засобів гармонізації сучасної забудови Хрещатика.

ЗАВДАННЯ РОБОТИ:

1. Визначення специфіки становлення Хрещатика як центральної вулиці Києва та складання класифікації чинників, які його обумовили.
2. Історична періодизація розвитку вулиці.
3. Встановлення визначальних характеристик історичних періодів формування Хрещатика (протягом XIX-XX ст.).
4. Виявлення стилістичних етапів розвитку та стилістичних особливостей забудови Хрещатика XIX - XX сторіч.
5. Поповнення інформації про втрачену забудову вулиці.
6. Визначення композиційних (містобудівних та просторових) особливостей формування забудови вулиці.
7. З'ясування ролі Хрещатика у формуванні специфіки архітектури центру міста та визначення характерних для Києва архітектурно-будівельних традицій.
8. Виявлення чинників спорідненості забудови вулиці початку і кінця XX сторіччя та чинників гармонізації різнохарактерної забудови Хрещатика на межі XIX-XX сторіч.
9. Окреслення ділянок дисгармонії простору сучасного Хрещатика, розробка стратегії подальшого розвитку вулиці та виявлення можливих засобів гармонізації її забудови.

МЕЖІ ДОСЛІДЖЕННЯ. Просторові: територія Хрещатика. Хронологічні: від початку формування вулиці (початок XIX ст.) до кінця XX ст.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. У роботі застосовано: історико-порівняльний, причинно-наслідковий, кількісно-статистичний методи; графічний аналіз функціонально-планувальної організації вулиці; композиційний та стилістичний аналіз архітектурно-просторової організації Хрещатика, його окремих споруд та проектних пропозицій.

НАУКОВА НОВИЗНА РОБОТИ:

1. Запропоновано історичну періодизацію розвитку вулиці та визначено часові межі вершин і зламів протягом її існування. Запропоновано класифікацію чинників, що обумовили становлення Хрещатика як центральної вулиці Києва. Підсумовано визначальні характеристики періодів формування Хрещатика.

2. Введено в професійний обіг нові архівні та проектні документи, в результаті чого поповнено та уточнено інформацію про втрачену забудову вулиці, встановлено авторство багатьох споруд, створено розгортки фронту забудови вулиці за станом на 1915 рік.
3. Підсумовано містобудівні та виявлено просторові особливості забудови Хрещатика, внаслідок чого дістало подальший розвиток дослідження специфіки “фасадної” архітектури Києва кінця XIX сторіччя.
4. Виявлено етапи та особливості стилістичного формування забудови Хрещатика, визначено її базові стилістичні напрями.
5. Констатовано провідну роль Хрещатика у формуванні та якісному перетворенні архітектурно-будівельних традицій Києва, виявлено київські архітектурно-будівельні традиції, вперше сформовані на Хрещатику.
6. Встановлено чинники гармонізації забудови Хрещатика межі XIX-XX сторіч та чинники спорідненості сучасної забудови вулиці з втраченою.
7. Розроблено план-схему Хрещатика з зазначенням дисгармонійних елементів простору. Розроблено стратегію диференційованого підходу до забудови Хрещатика, згідно з якою окреслено зонування вулиці відносно чотирьох режимів допустимих реставраційних втручань. Запропоновано засоби гармонізації забудови Хрещатика.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ полягає у комплексній оцінці вулиці Хрещатик як провідного елемента містобудівної та архітектурно-просторової структури центру Києва, формуванні нових підходів до реконструктивної діяльності в історичному середовищі Києва, оснований на засобах гармонізації забудови з різними часовими та стилістичними характеристиками. Результати роботи допоможуть у вирішенні проблем гармонізації історичного середовища Хрещатика, сприятимуть коректному розв’язанню питання збереження залишків забудови вулиці межі XIX-XX сторіч, забезпечать спадкоємність київських архітектурно-будівельних традицій. Введені в професійний обіг архівні та проектні документи поповнять сторінки історії архітектури Києва.

АПРОБАЦІЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основні положення, результати і висновки дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури: “Сучасні проблеми теорії та історії архітектури” у 1997-1999, 2001 роках.

ПУБЛІКАЦІЇ. Результати досліджень оприлюднено в шести статтях, опублікованих у фахових збірниках.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та восьми додатків. Повний обсяг роботи - 192 с., з них основної

частини - 132 с. (в тому числі: 13 рис. і 29 табл.), списку використаних джерел (151 найменування), - 11 с., додатків - 49 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі надано загальну характеристику роботи, сформульовано сутність наукової проблеми, мету, завдання, межі та методи дослідження, його наукову новизну, практичне значення, апробація, впровадження і публікації результатів, наведено структуру дисертації.

У першому розділі проведено аналіз літературних джерел, в результаті чого виявлено фрагментарний характер наявної інформації про забудову Хрещатика. Встановлено, що інформативний рівень зростає в хронологічному порядку, а саме: забудова 1830-60-х років є майже не дослідженою; період 1870-1930 років вивчений недостатньо (відсутні кресленики розгортки фронту забудови, невідомі зовнішній вигляд та архітектори більшості споруд, існує плутанина адрес, прізвищ будівничих та дат спорудження окремих будинків), період 1940-1990-х рр. є найбільш дослідженим.

В зв'язку з цим визнано, що аналіз забудови Хрещатика можливий тільки за умови виявлення додаткової інформації. Оскільки літературні відомості про забудову Хрещатика XIX-початку XX сторіч характеризуються поверховістю та неточністю, основним інформативним джерелом роботи стали розпорошені по архівах та приватних колекціях фотоматеріали, проектні документи та плани забудови Хрещатика, більша частина з яких раніше була невідомою для наукового загалу. Загалом було проаналізовано 57 архівних джерел, які було знайдено в Державному архіві міста Києва, Державному архіві Київської області, Державному архіві кінофотофонодокументів України, Центральному державному історичному архіві України, методфонді Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування, Російському державному історичному архіві міста Санкт-Петербурга, Російському державному військово-історичному архіві міста Москви. В роботі було також використано матеріали з приватних колекцій Ю.С. Асеева, Г.Ф. Добровольської, М.Б. Кальницького, Л.Л. Малиновської, В.Х. Мітрофанова, З.М. Окснер. Таким чином в науковий обіг введено нові архівні матеріали.

Проведено огляд наукових праць, присвячених теорії архітектурних стилів XIX-XX сторіч та історії архітектури України. Встановлено, що найбільшу вагомість для теми дослідження становлять роботи І.І Врони, Г.К. Лукомського, В.В. Чепелика та В.Є. Ясієвича. В роботах І.І. Врони зроблено спробу виявлення характерних рис, які обумовили "київський тип" фасадної комерційної забудови межі XIX-XX сторіч.

Виявлено, що ґрунтовними дослідженнями безпосередньо Хрещатика займалося тільки декілька фахівців, а саме: О.В. Власов, А.В. Добровольський, С.К. Кілессо, А.О. Матушевич, В.В.

Чепелик. Особливе місце серед цих робіт посідає монографія А.О. Матушевича “Хрещатик”, де проаналізовано топографію, містобудівну ситуацію, історію формування вулиці до 1940-х років. Особливо значущими є розроблені А.О. Матушевичем розгортки фронту забудови Хрещатика за станом на 1941 рік. Але, на жаль, вони потребують серйозного доопрацювання. Одночасно з цим, поза увагою А.О. Матушевича залишилися стилістичний та композиційний аналіз хрещатицького архітектурного утворення початку ХХ сторіччя. В зв’язку з часом здійснення роботи (1949 р.), сучасне становище вулиці не розглянуто.

З’ясовано, що дослідження проблем та тенденцій розвитку сучасного Хрещатика не виходять за межі жанру статей. Серед них найбільш значущими є роботи С.К. Кілессо та В.В. Чепелика. На жаль, через невеликий обсяг публікацій багато питань по темі залишається поза увагою дослідників.

На підставі аналізу вищезгаданих робіт встановлено:

1. В певній мірі висвітленими є історичні та топографічні передумови виникнення, містобудівна ситуація, історія формування та забудови Хрещатика.

2. Поза увагою дослідників лишилася специфіка формування Хрещатика як центральної вулиці міста. Відсутня чітка історична періодизація розвитку вулиці. Недостатньо уваги приділено ролі Хрещатика у формуванні характерних рис забудови історичного центру Києва.

3. Стилїстика забудови Хрещатика досліджена нерівномірно. В достатньому обсязі вивчена лише стилїстика забудови другої половини ХХ сторіччя. Через це неможливо виявити особливості стилїстичного становлення вулиці, стильові етапи її забудови, базові стилїстичні напрями, аспекти стилїстичного наслідування, тощо. Вивчення композиційних закономірностей структури Хрещатика існує тільки в зародковому вигляді. Це призводить до неможливості визначення містобудівних та просторових особливостей вулиці.

4. Таким чином, відсутня синтетична точка зору на Хрещатик. В роботах попередників практично не застосовувалися порівняльний та причинно-наслідковий підходи. Не існує комплексного дослідження вулиці в динаміці її розвитку як історично складеного, унікального містобудівного утворення. Без цього неможливо визначити проблеми Хрещатика, стратегію подальшого розвитку і шляхи гармонізації забудови вулиці.

5. Через те, що Хрещатик є одним з базових компонентів забудови центральної частини Києва, неможливість визначення шляхів гармонізації його архітектурного середовища приводить до неможливості комплексного вирішення сьогоденних містобудівних проблем історичного центру міста.

Наприкінці розділу зроблено висновки про завдання і роль дослідника, які полягають в проведенні комплексного дослідження Хрещатика та його впливу на забудову центру Києва. Це

потребує поетапного опрацювання таких недосліджених досі аспектів, як: визначення специфіки формування вулиці, архітектурно-просторових особливостей та шляхів гармонізації її забудови.

У другому розділі простежено історичні та топографічні передумови виникнення та динаміку розвитку Хрещатика, в результаті чого було виявлено специфічні особливості формування Хрещатика, а саме - стрибковий характер розвитку та закономірність утворення тут міського центру. На основі цього створено класифікацію чинників набуття Хрещатиком значення центральної вулиці Києва (середина XIX ст.). Виявлено, що у випадку Хрещатика мали вплив як загальні для міст України, так і специфічні чинники. Загальними чинниками стали: розвиток капіталізму (містобудівні зміни); нестача на старих вулицях місця для споруд нового типу (банки, прибуткові будинки та ін.); спорудження у 1870 році залізничного вокзалу (виникнення нових транспортних зв'язків). Специфічними чинниками стали: топографічні особливості Києва (історичний розвиток міста за рахунок поступового злиття трьох пагористих частин); географічне положення Хрещатика (в долині між частинами міста, що розвивалися назустріч одна одній); важливе транспортне значення Хрещатика; масові переселення на Хрещатик мешканців з інших районів міста (викликані подільською пожежею 1811 р. та містобудівним заходом репланування Печерська 1830-х рр.); сплеск будівельної активності 1870-х років (викликаний прибутковістю бізнесу на Хрещатику, зростанням цін на земельні ділянки та припливом капіталів.)

Створено історичну періодизацію формування Хрещатика, що охоплює три періоди (з кінця XVIII ст. до 1870 р.; з 1870-х до 1940-х рр., з 1940-х рр. до кінця XX ст.), обумовлені двома якісними зламами в характері забудови (1870, 1941 рр.). Визначено дві умовні вершини розвитку (1910-ті та 1990-і рр., рис. 1).

З'ясовано, що для визначення архітектурно-просторових особливостей Хрещатика основний інтерес складають саме ці часові зрізи забудови. Тому в наступних розділах їх аналізу приділено найбільшу увагу.

Встановлено визначальні характеристики трьох історичних періодів формування Хрещатика. Для першого періоду формування (з кінця XVIII ст. до 1870 р.) це: наявність садибної незамкненої, переважно житлової 2-3 поверхової забудови провінційного характеру; залучення до композиції вулиці природного рельєфу та зелених насаджень. Визначальними характеристиками другого періоду формування (з 1870-х до 1940-х рр.) стали: швидке (протягом 1870-х рр.) стихійне формування рантової забудови фасадного типу; різке підвищення поверховості (до 4-7 поверхів) та щільності забудови; наявність в складі забудови споруд переважно комбінованої функції;

набуття забудовою оригінальності; зменшення впливу природного рельєфу на загальну композицію вулиці. Визначальними характеристиками третього періоду формування (з 1940-х років до кінця XX сторіччя) є: розширення вулиці (до 75 метрів); збільшення масштабу та поверховості забудови (до 9-11 поверхів); зміна композиції вулиці на асиметричну за рахунок організації пішохідного бульвару та перетворення забудови непарного боку на систему окремих просторових комплексів з залученням до композиції рельєфу.

В розділі зроблено аргументовані висновки про виняткове значення Хрещатика для формування Києва (XIX-XX ст.).

У **третьому розділі** суттєво поповнено відомості про втрачену забудову вулиці (зокрема з найменш відомого періоду 1840-60-х років). А саме: повністю відтворено розгортки фронту забудови Хрещатика за станом на 1915 рік; змодельовано суміщену схему нумерації споруд Хрещатика за станом на 1915 та 1999 роки. Зведено в таблицю фактичні відомості про всі споруди вулиці початку XX сторіччя (як то: тип, поверховість та призначення будівлі; час спорудження; архітектори; власники; наявність та час перебудов, надбудов чи “перевдягнень” фасадів, подальша доля, зміни нумерації).

На основі нових відомостей проведено стилістичний аналіз забудови Хрещатика, в результаті чого виявлено, що протягом часу стилістика забудови вулиці мала докорінні відмінності. Згідно з цим стало можливим виділити шість основних стильових етапів, які забудова Хрещатика пройшла в своєму розвитку (провінційний класицизм, пізній класицизм, стилістичні ремінісценції, модерн, конструктивізм, післявоєнна забудова вулиці). Виявлено, що стилістичний розвиток Хрещатика мав специфічні особливості і на кілька років випереджав загальну стилістичну спрямованість архітектури Києва.

В результаті дослідження архівних документів, планів забудови та креслеників окремих споруд з'ясовано, що до 1870 року (перший історичний період) забудова Хрещатика пройшла в своєму розвитку два стильові етапи: класицизм провінційного типу (1800-50-ті рр.) та пізній класицизм (1850-60-ті рр.). Виявлено, що на відміну від забудови провінційного класицизму, пізньокласицистичні споруди Хрещатика вперше набули оригінальності і суттєво вплинули на подальшу забудову вулиці. Таким чином, пізній класицизм визнано першим базовим стилістичним напрямом забудови Хрещатика.

Починаючи з 1870-х років пізній класицизм почав поступово втрачати своє провідне значення. Забудова 1870-1940-х років (другий історичний період) дала початок трьом стильовим етапам: етапу ремінісценцій з історичних стилів (1870-1900-ті рр.); модерну (1890-1910-ті рр.); конструктивізму (1920-30-ті рр.). Напрями неокласицизму та раціоналізму на Хрещатику здебільшого були змішані з модерном. У 1870-1900-ті роки характерною особливістю стилістики забудови Хрещатика стали традиції змішування в оздобленні одного будинку формальних ознак

кількох стилістичних напрямів. Найбільш поширеними були композиції фасадів, побудовані на основі ренесансної структури, яка доповнювалася деталями декору в дусі інших історичних стилів. Таким чином, другим базовим стилістичним напрямом забудови Хрещатика визнано запозичення з ренесансу (“ренесансизм”). Надалі, у 1910-ті роки ця тенденція знайшла продовження у специфіці хрещатицького модерну, який через загальну насиченість фронту забудови поширювався в основному через практику “перевдягання” фасадів, під час якої на їх первинну пізньокласицистичну чи ренесансну структуру накладалися зовнішні риси модерну. Ці традиції набули такого широкого вжитку, що автор вважає за необхідне ввести для позначення споруд з вказаними стилістичними особливостями термін “розосереджений модерн”. “Розосереджений модерн” зіграв на Хрещатику роль чинника стилістичної гармонізації забудови. Через насиченість фронту забудови, етап конструктивізму (1920-30-ті рр.) на Хрещатику теж здебільшого проявлявся в “перевдяганні” та спрощенні споруд.

Виявлено, що стилістичний розвиток Хрещатика 1950-90-х років в певній мірі повторює стильові етапи XIX - першої половини XX сторіч. Оскільки стилістика забудова Хрещатика 1950-90-х років (третього історичного періоду) є в достатній мірі вивченою, її згадано лише в оглядовому плані. На основі результатів дослідження визначено стилістичні особливості сучасної забудови Хрещатика. Ними стали: стилістична неоднорідність забудови, викликана наявністю трьох різночасових складових (рештки забудови, сформованої до 1940-х рр., ансамблеве ядро 1950-х рр., архітектурні доповнення 1960-90-х рр.); стилістична спорідненість з забудовою межі XIX-XX сторіч, обумовлена наслідуванням базових стилістичних напрямів забудови (пізній класицизм, запозичення з ренесансу) і збереженням значної кількості історичної забудови.

Висновки та результати розділу створюють необхідну фактичну та теоретичну базу для подальшого комплексного дослідження Хрещатика.

В четвертому розділі проведено композиційний аналіз забудови Хрещатика часів вершин розвитку (1910-і, 1990-і роки), в результаті чого визначено об’ємно-просторові та підсумовано містобудівні особливості забудови вулиці. Виявлено три принципові групи таких особливостей: перманентні особливості; особливості, дійсні за станом на 1910-ті роки; особливості, дійсні за станом на 1990-ті роки. За перманентні містобудівні особливості Хрещатика підсумовано: криволінійність плану; наявність трьох площ; наявність в районі Європейської площі ефекту зорового розкриття простору. За містобудівні особливості, дійсні за станом на 1910-ті роки підсумовано: закритість простору вулиці та Бессарабської і Думської площ; відсутність чіткого композиційного центру. Дійсні за станом на 1990-ті роки: розкриття простору з непарного боку вулиці; вивільнення Майдану Незалежності та набуття ним значення центру композиції Хрещатика.

Виявлено перманентні об'ємно-просторові особливості забудови Хрещатика, а саме: просторове моделювання площин фасадів - тобто активне профілювання фасадів за допомогою фасадно-просторових елементів (еркери, лоджії, балкони), завдяки якому фасадні площини набували просторових якостей; наявність системи локальних вертикальних акцентів - тобто активне використання вертикальних елементів (башти, бані, шпилі, мансарди), які обумовлювали складну організацію силуетів будинків; акцентування нижніх поверхів споруд. Всі ці особливості були сформовані у другій половині XIX сторіччя за умов фасадної забудови - тобто відсутності можливостей просторового моделювання об'ємів споруд. За особливості, дійсні за станом на 1910-ті роки визнано: існування компактних цілісних архітектурно-просторових утворень квартальної забудови (квартальне утворення можна було розглядати як єдину об'ємну споруду); наявність в ланці забудови акцентних фасадів. (Ці особливості простежуються і у 1990-х рр., але переважно через часткове збереження старої архітектури вулиці.) За станом на 1990-ті роки: наявність окремих просторових ансамблів забудови непарного боку вулиці; наявність подвійної системи вертикальних акцентів забудови (локальних та панорамних - організованих за рахунок висотних будинків, піднятих над рівнем загальної забудови).

Визначено роль вулиці для формування специфіки забудови Києва кінця XIX-XX сторіч. А саме: виявлено факт наслідування забудовою Хрещатика старовинних архітектурних традицій Києва (традиції українського бароко та класицизму, створення ефектів зорового розкриття простору, підтримка природних форм рельєфу силуетними лініями забудови), а також іноземних та петербурзьких традицій. Визначено, що на цьому підґрунті у другій половині XIX сторіччя в забудові Хрещатика були сформовані нові архітектурно-будівельні традиції, серед яких виділено три основні групи. До першої віднесено традиції, що були новинками для Києва. До другої - унікальні здобутки, розповсюдження яких не пішло далі Хрещатика (постійні зміни вигляду і напластування стилів в образі однієї споруди за рахунок "перевдягнень" та надбудов, зовнішні риси модерну, що накладалися на фасади регулярної структури). До третьої групи віднесено унікальні традиції, що поширилися з Хрещатика на центральні райони Києва. Ними є: організація фасадів на основі ренесансної структури ("ренесансизм"); активне використання вертикальних акцентів забудови; будівництво "цегляного стилю"; пишнота оздоблення. Таким чином доведено, що з другої половини XIX сторіччя Хрещатик був центром якісного перетворення архітектурних традицій Києва.

Виявлено чинники гармонізації різнохарактерних споруд Хрещатика (межа XIX-XX ст.) Ними стали: споріднений масштаб забудови; існування компактних квартальних просторових утворень; наявність базових стилістичних напрямів забудови (пізній класицизм та "ренесансизм"), доповнених декором в дусі модерну; однотипність засобів просторового моделювання фасадів;

традиції “перевдягнення” фасадів (модернізація будівель згідно з новішими сусідніми спорудами); спорідненість будівельних та оздоблювальних матеріалів.

Виявлено факт наслідування сучасною забудовою Хрещатика стилістичних та композиційних рис забудови XIX сторіччя. Стосовно цього визначено чинники спорідненості сучасної і втраченої забудови вулиці. Ними є: значна кількість фасадів ренесансної структури; взаємовідповідність місця розташування осередків різних стилістичних напрямів; наявність просторового моделювання фасадів, систем вертикальних акцентів та компактних квартальних утворень; пишнота декору; використання споріднених матеріалів оздоблення.

Результатом вивчення композиційних закономірностей забудови Хрещатика стало виявлення ділянок їх порушення, які визнано дисгармонійними елементами простору вулиці (рис. 2).

З’ясовано, що чинники, які обумовили виникнення цих дисгармонійних ділянок, не є однотипними. Їх класифіковано за трьома основними типами: порушення містобудівних закономірностей; порушення об’ємно-просторових закономірностей (систем вертикальних акцентів чи особливостей просторового моделювання споруд); проблеми збереження архітектурної спадщини.

Виходячи з часової та стилістичної неоднорідності сучасної забудови Хрещатика, на основі об’єктивних критеріїв (наявність історичних пам’яток чи ділянок дисгармонії простору, особливості топографії) розроблена план-схема вулиці з зазначенням зонування рекомендованих режимів допустимих реконструктивних втручань. Зона 1 окреслена в межах початку першого непарного кварталу вулиці (Європейська площа) та готелю “Україна” і допускає реконструкції та новобудови з суттєвим підвищенням поверховості. Вибір обумовлений особливостями рельєфу, відсутністю архітектурних пам’яток, наявністю ділянок дисгармонії. Зона 2 окреслена в межах будинку № 7 і допускає реконструкції та новобудови без суттєвого підвищення поверховості. Вибір обумовлений тими ж критеріями. Зона 3 окреслена в межах “Старого кварталу та “Бесарабського квадрату” і допускає реконструкції фасадних споруд з збереженням їх автентичних об’ємів, новобудови можливі тільки за фронтом забудови і без суттєвого підвищення поверховості. Вибір обумовлений особливостями рельєфу та композиційної структури вулиці, великою кількістю архітектурних та історичних пам’яток. До зони 4 (можливість косметичних реставрацій) віднесено всі інші ділянки. Вибір обумовлений великою кількістю архітектурних та історичних пам’яток, відсутністю ділянок дисгармонії (рис. 3).

Стосовно вищеназваних чотирьох зон, виходячи з результатів дослідження (стилістичні та композиційні особливості забудови, чинники гармонізації забудови початку ХХ сторіччя, київські архітектурно-будівельні традиції, чинники спорідненості різночасової забудови вулиці), рекомендовано наступні засоби гармонізації забудови Хрещатика: для зон 1 і 2 (нове будівництво, реконструкції) - відповідність нових споруд містобудівній ситуації Хрещатика та рельєфу місцевості; збереження масштабності забудови вулиці; використання ренесансної структури фасадів, залучення засобів просторового моделювання фасадів та силуетів споруд. Для зони 3 - можливість надбудови споруд кінця ХІХ сторіччя на 1-2 поверхи за умови збереження композиційної структури та декору фасадів. Для гармонізації забудови Хрещатика в цілому - підтримка та розвинення систем вертикальних акцентів, поновлення втраченого декору; впорядкування внутрішньоквартальних просторів.

ВИСНОВКИ

1. Здійснено комплексне дослідження історико-містобудівних, стилістичних та композиційно-просторових закономірностей Хрещатика в динаміці розвитку його забудови. Зокрема, особливу увагу приділено: тенденціям та специфіці розвитку Хрещатика; стилістиці архітектури, сформованої на межі ХІХ-ХХ сторіч; композиційному аналізу забудови, винятковій ролі Хрещатика для формування центру Києва. Це дало змогу сформуванню аналітико-синтетичну точку зору на Хрещатик і з'ясувати загальну стратегію розвитку та шляхи гармонізації забудови вулиці.

2. Визначено специфіку формування Хрещатика, яка полягає в стрибковому характері розвитку. Згідно з цим, створено історичну періодизацію розвитку вулиці, яка складається з трьох періодів (кінець ХVІІІ ст. - 1870 р., 1870 р. - 1941 р., 1944 р. - кінець ХХ ст.). Часові межі періодів визначено виходячи з двох якісних зламів в характері забудови (1870, 1941 рр.). Подальше дослідження базується на аналізі забудови Хрещатика 1914-16 та 1990-х років (умовні вершини розвитку).

3. Визначено стилістичні та об'ємно-просторові особливості забудови Хрещатика. Зокрема, виявлено, що стилістика вулиці базується на двох основних стилістичних напрямках - пізньому класицизмі та "ренесансизмі". Основною стилістичною ознакою Хрещатика стала традиція поєднання в одній споруді ознак кількох стилістичних напрямів, яка, однак, мала органічний характер і переважно виявлялася в накладанні на регулярну пізньокласицистичну чи ренесансну структуру фасадів зовнішніх рис інших стилів, зокрема бароко та модерну. Основними об'ємно-просторовими особливостями забудови Хрещатика стали: наявність компактних

архітектурно-просторових квартальних утворень з просторовим моделюванням окремих фасадів, за рахунок чого була сформована система локальних вертикальних акцентів забудови; у другій половині XX сторіччя, з переходом забудови непарного боку до типу просторових ансамблів, система локальних вертикальних акцентів забудови доповнилася системою панорамних вертикальних акцентів.

4. Визначено, що в результаті творчої переробки київських, петербурзьких та іноземних архітектурних традицій, у другій половині XIX сторіччя в забудові Хрещатика сформувалися унікальні архітектурно-будівельні новації, що поширилися з Хрещатика на центральні райони Києва, набувши значення традиційних. Ними є: організація фасадів на основі ренесансної структури; активне використання вертикальних акцентів забудови; будівництво “цегляного стилю”; пишнота оздоблення. Доведено, що з другої половини XIX сторіччя Хрещатик грав провідну роль у формуванні специфіки забудови центра Києва.

5. Виявлено ділянки порушення композиційних закономірностей забудови Хрещатика, тобто - дисгармонійні елементи простору вулиці. Це надає підстави констатувати композиційну незавершеність ансамблю Хрещатика. Таким чином очевидно, що консервація його забудови в сучасному стані не має сенсу. Однак, через архітектурну та історичну цінність часово-просторової структури Хрещатика, реконструктивні роботи та нове будівництво в його просторі можливі тільки за умови збереження історично сформованого середовища вулиці та окремих пам'яток архітектури і історії.

6. Неоднорідність забудови Хрещатика обумовлює необхідність диференційованого підходу до питань можливих реконструкцій. Виходячи з цього, дослідником запропонована стратегія подальшого розвитку унікальної структури Хрещатика. А саме: розроблені пропозиції по зонуванню вулиці з зазначенням чотирьох режимів допустимих реконструктивних втручань. Зонування передбачає різні пропорційні співвідношення допустимих меж збереження та перетворення архітектурно-просторового середовища. Рішення аргументоване такими об'єктивними критеріями, як: наявність чи відсутність в тій чи іншій зоні архітектурних та історичних пам'яток; композиційна завершеність тієї чи іншої зони чи наявність в ній ділянок композиційної дисгармонії певного типу; особливості рельєфу та містобудівної ситуації.

7. Зона 1 характеризується найбільш вільним режимом допустимих реконструктивних втручань і допускає реконструкції та новобудови широкого спектру з суттєвим підвищенням поверховості; зона 2 допускає реконструкції та новобудови без суттєвого підвищення поверховості; зона 3 допускає реконструкції фасадних споруд за умови збереження їх автентичних об'ємів та новобудови за фронтом забудови без суттєвого підвищення поверховості; зона 4 допускає косметичні реставрації. Для кожної з чотирьох зон, а також для вулиці в цілому, рекомендовано засоби гармонізації забудови, які було розроблено з урахуванням як потреб

нового будівництва в межах вулиці, так і потреб реконструкцій та реставрацій існуючої різночасової забудови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шевцова Г.В. Модерн та раціоналістичний модерн в архітектурі вулиці Хрещатик // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Науково-технічний збірник. - К.: КНУБА, 1999. - № 6. - С. 88-95.
2. Шевцова Г.В. Стильові ознаки архітектурних споруд на Хрещатику // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. - К.: НАОМА, 1999. - № 6. - С. 144-149.
3. Шевцова Г.В. Стильові характеристики забудови старого Хрещатика // Теорія та історія архітектури і містобудування: Зб. наук. пр. - К: НДІТІАМ, 1999. - Вип. 4. - С. 242-248.
4. Шевцова Г.В. Історичні аспекти формування забудови Хрещатика // Містобудування: Міжвідомчий науково-технічний збірник. - К.: НДПІ містобудування, 2000. - Вип. 47. - С. 180-194.
5. Шевцова Г.В. Історичні періоди розвитку вулиці Хрещатик та чинники, що обумовили її формування // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Науково-технічний збірник. - К.: КНУБА, 2000. - № 7. - С. 26-33.
6. Шевцова Г.В. Розвиток архітектурно-будівельних традицій Києва на прикладі Хрещатика // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. - К.: НАОМА, 2001. - № 8. - С. 217-221.

АНОТАЦІЇ

Шевцова Г.В. Архітектурно-просторові особливості формування вулиці Хрещатик в Києві (XIX-XX ст.). - Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 - теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. - Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, 2002 р.

Дисертація присвячена розробці диференційованої стратегії гармонізації та розвитку Хрещатика, оснований на історично сформованих архітектурно-просторових особливостях його забудови.

У вступі надано загальну характеристику роботи, розкрито сутність проблеми, її значення для науки і практики, сформульовано мету та завдання дослідження, наукову новизну, рівень впровадження, перелік публікацій результатів.

У першому розділі висвітлено сучасний стан теоретичних досліджень архітектурно-просторової структури забудови центру Києва (з середини XIX ст.) та Хрещатика, проведено огляд інформаційних (друкованих та архівних) джерел. Визначено внесок дослідника в розробку проблеми, який полягає в проведенні комплексного дослідження забудови Хрещатика.

У другому розділі виявлено специфіку формування та місце Хрещатика в структурі Києва, створено історичну періодизацію розвитку вулиці.

У третьому розділі значно поповнено відомості про втрачені споруди Хрещатика, проведено стилістичний аналіз забудови вулиці за всіх часів існування, в результаті чого виділено її стилістичні особливості, базові стилістичні напрями та стильові етапи розвитку.

У четвертому розділі проведено композиційний аналіз забудови Хрещатика, в результаті чого визначено її об'ємно-просторові особливості. Виявлено унікальні архітектурно-будівельні традиції, що поширилися з Хрещатика на центральні райони міста. Таким чином встановлено, що з другої половини XIX сторіччя Хрещатик був центром якісних змін в характері забудови Києва. Виявлено неоднорідність забудови Хрещатика та наявність ділянок порушення її композиційних закономірностей, виходячи з чого розроблена план-схема вулиці з зазначенням зонування чотирьох рекомендованих режимів допустимих реконструктивних втручань та запропоновано засоби гармонізації забудови.

Основні висновки дослідження дозволять вирішити проблеми гармонізації забудови Хрещатика, допоможуть формуванню нових підходів до реконструктивної діяльності в історичному середовищі Києва, оснований на традиційних київських засобах гармонізації забудови з різними часовими та стилістичними характеристиками.

Ключові слова: злам розвитку, архітектурно-просторові особливості, архітектурно-будівельні традиції, режими допустимих реконструктивних втручань, засоби гармонізації забудови.

Шевцова Г.В. Архитектурно-пространственные особенности формирования улицы Крещатик в Киеве (XIX-XX в.). - Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 - теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. - Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры, Киев, 2002 г.

Диссертация посвящена разработке дифференцированной стратегии гармонизации и развития Крещатика, основанной на архитектурно-пространственных особенностях его застройки. Пополнена информация об утраченной архитектуре Крещатика. Впервые выявлены архитектурно-пространственные особенности Крещатика, сформировавшиеся в его границах уникальные архитектурно-строительные традиции, которые в дальнейшем определили характер застройки центра Киева. Разработаны рекомендации по зонированию улицы с обозначением четырех режимов допустимых реконструктивных вмешательств. Для каждой из зон предлагаются

приемы гармонизации застройки. Таким образом, осуществлено комплексное исследование Крещатика. Результаты работы намечают принципиально новый подход к проблеме реконструктивной деятельности в исторической архитектурной среде Киева, основанный на применении традиционных киевских приемов гармонизации застройки.

Ключевые слова: перелом развития, архитектурно-пространственные особенности, архитектурно-строительные традиции, режимы допустимых реконструктивных вмешательств, приемы гармонизации застройки.

Shevtsova G.V. Architectural-space peculiarity of Krestchatik street's formation in Kiev (XIX-XX c.). - Manuscript. Thesis on competition of a scientific degree of the candidate architecture on a specialty of 18.00.01 - theory of architecture, restoration of monuments of architecture. - National Academy of Fine Art and Architecture, Kiev, 2002.

Thesis is devoted to elaboration of differential strategy of Krestchatik's harmonization and developing on base of its building's architectural-space peculiarity. The information about the lost Krestchatik's architecture was filled up. For the first time were brought to light architectural-space peculiarity of Krestchatik. Also were revealed the unique architectural-building traditions, that firstly took shape at Krestchatik and then spread to the all city's central streets determining the character of Kiev center building. Was recommended Krestchatik's zoning proposing to establish four zones (regimes) of different allowed reconstruction intervention level. For each zone were recommended methods of building's harmonization. Thus was completed the complex investigation of Krestchatik. The results of this work open new way to the resolving of Kiev historical center reconstruction problems using Kiev's traditional building's harmonization methods.

Key words: turning-points of developing, architectural-space peculiarity, architectural-building traditions, allowed reconstruction intervention regimes, building's harmonization methods.